

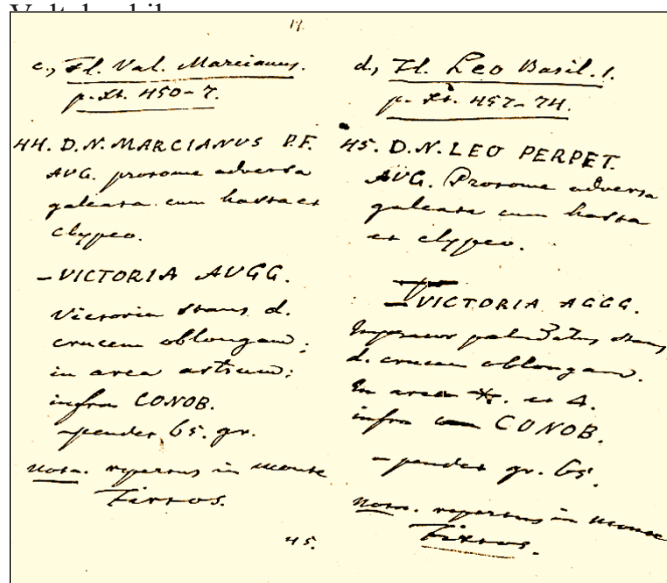
FIRTOSVÁRALJA KÉSŐ RÓMAI – KORA BIZÁNCI ÉREMLELETE ÚJRA FELFEDEZETT LEVÉLTÁRI ADATOK TÜKRÉBEN 2. rész*

SOMOGYI PÉTER

A kora középkori Erdély ma ismert legnagyobb éremkincse 1831-ben került elő Firtosváralján, a falu fölött emelkedő Firtos hegyén. A késő római – kora bizánci aranypénzek azóta is foglalkoztatják a tudományt, honnan eredt ezt a hatalmas vagyon, ki rejthette el és mi célból a Firtos tetején? Máig meglévő darabjából hét a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban, négy pedig a kolozsvári Erdélyi Történelmi Nemzeti Múzeum Éremtárában található. Az éremkincs összetételével és történelmi interpretációjával sokan foglalkoztak tudományos igénnyel. Jelen cikk szerzőjének levéltári kutatásai alapján a korábban ismert 19-ről 54-re sikerült növelnie a meghatározható és leírható firtosi aranyak számát, ugyanakkor néhány firtosinak tartott érme eredetét megkérdőjelezve leszűkítette a kincs kezdő és záró darabjainak korát. Eszerint a legkésőbbi érmék I. Iustinianus császár (527–565) korából valók, ennek megfelelően elrejtésük a gepidák avarok előli menekülését jelezné az 567 utáni években.

AZ ÉREMKINCSRE VONATKOZÓ KÉSŐI ADATOK

Kétségtelen, hogy a Firtos hegyén 1831 július havában talált aranyak többsége végül is az olvasztótégelyben végezte. Szerencsére azonban voltak olyan találok is, akik aranyaikat nem adták el és évtizedek múltán is birtokában voltak még néhány darabnak. Olyan vevők is akadtak, akik az aranyakat nem fémértékük, hanem régiségük miatt váltották, és mint ritkaságot őrizték vagy ékszert csináltattak belőlük. Úgy tűnik, hogy az udvarhelyszéki bíróságon az aranyak egy részét mégiscsak lefoglalták és lajstromba vetették. Ezen darabok váltak aztán az éremlelet összetételére vonatkozó későbbi, egészen pontosan 1837 és 1868 között keletkezett híradások forrásává. Ezek szerzői Erdély történelme és régiségei iránt érdeklődő, utóbbiakat esetenként gyűjtő tanárok, jogászok, orvosok, egyházi emberek, hivatalnokok és arisztokraták voltak, különböző képzettségű, érdeklődésű, valamint tájékozottságú emberek, akik az éremkincs lelkörülményeiről és az abból ismertté vált aranyokról eltérő részletességgel számoltak be.

6. ábra: Marcianus és I. Leo solidusainak leírása. Lészay Dániel szászvárosi orvos (1798–1872) Éremnaplója a kolozsvári Erdélyi Történelmi Nemzeti Múzeum Éremtárában

7. ábra: I. Leo solidusáról készült ceruzadörzsölet. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. Nagyajtai Kovács István hagyatéka (fotó: Molnár B. Lehel)

* A folyóiratunk 2018. nyári számában azonos címmel megjelent cikk folytatása (A szerk.).

8. ábra: Marcianus solidusáról készült viaszlenyomat. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. Nagyajtai Kovács István hagyatéka (fotó: Molnár B. Lehel)

csak a nevét sorolták fel azoknak a császároknak, akik pénzeiről hallottak, vagy akik pénzeit látták a Firtoson találtak között. Voltak, akik le is írták az általuk látott vagy birtokolt aranyak érmeképeit, köriratait (6. ábra), vagy ceruzadörzsöletet készítettek róluk (7. ábra), viaszlenyomatot vettek (8. ábra). S végül voltak olyan gyűjtők is, akik firtos eredetű aranyai még napjainkban is megvannak (9. ábra).

A különböző úton-módon és formában fennmaradt adatok fő problémája, hogy a legkorábbi is hat évvel a kincstalálás után keletkezett, legtöbbjük az 1850-es években, az utolsók pedig 1868-ban. S mert az emlékezet gyarló, évtizedekkel később a legjobb szándékú adatközlővel is előfordulhatott, hogy az aranyak firtosi eredete vagy az azokat verető császárok tekintetében tévedett vagy már eleve tévesen tájékoztatták. Utóbbira jó példa az éremkincs közelebbi lelőhelye körül idővel kialakult bizonytalanság.

9. ábra: Bizánci aranypénzek a firtosváráljai kincsből eredetileg Nagykedei Fekete Sámuel gyűjteményében. 1: II. Theodosius solidusa, amelyet Fekete Sámuel annak idején tévesen I. Theodosius vereteként határozott meg; 2: Marcianus solidusa; 3: I. Leo solidusa; 4: Zeno solidusa; 5: I. Anastasius solidusa; 6: I. Iustinianus tremissise. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely (fotó: Zepezsaner Zsolt)

AZ ÉREMKINCS LELŐHELYE

Amint láttuk, a vizsgálati jegyzőkönyv egyértelműen rögzíti, hogy az aranyak a *Firtus Várallyai Határon, a Firtus felső tető nevezetű helyen [...] nagyobb Bálint Istvánnak..., Györffi István, ...és Bálint György Szántó földé között levő Szántó Földébe...*, annak is a közepén kerültek volt elő (10. és 11. ábra). De a jegyzőkönyvről csak a firtosi aranyak után az 1850-es években tervszerűen kutató Nagyajtai Kovács István (1799–1872) tudott, aki abból a számára fontosnak tűnő részeket ki is másolta. Mindazt, amit az aranyokról még kideríthetett, akkurátusan összefoglalta, csakhogy mint a történész sok más írása, ez is kiadatlan maradt.¹

Nagyajtai Kovács kézíratait, így a firtosi éremkincsre vonatkozókat is, ezt követően csak a levéltáros-tör-

¹ Román Tudományos Akadémia Könyvtára Kolozsvár, Nagyajtai Kovács István hagyatéka, Székelyek, avarok, gepidák, hunok, rómaiak története a székelyekre vonatkozóan. UnitKtár MsU 1179, 12. kötet, 19r-29r.

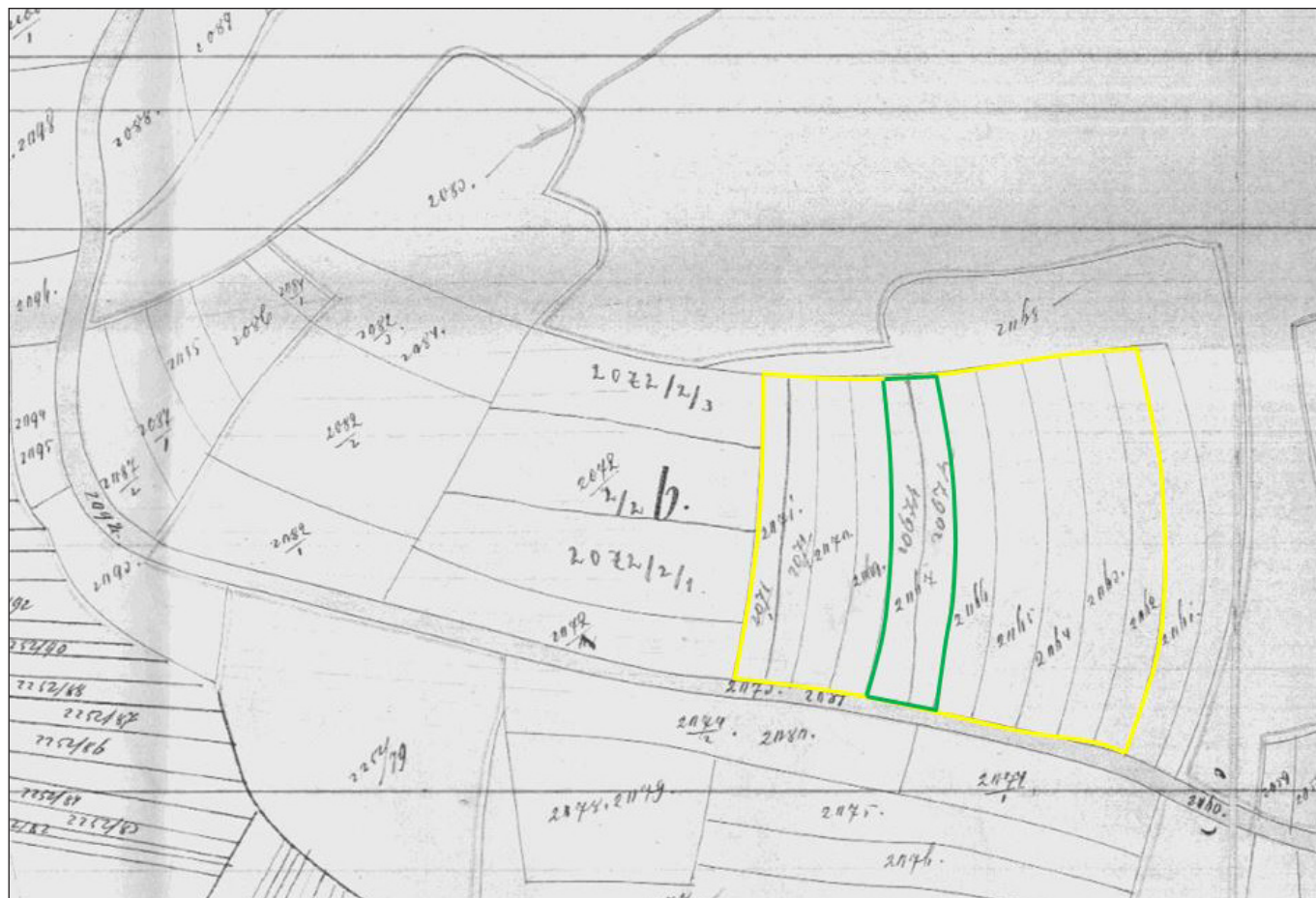

10. ábra: A Firtos fennsíkjáról 1875 előtt felvett kataszteri térkép. Székelyudvarhelyi Földhivatal. b. = Felső-tető

ténész Jakab Elek (1820–1897) használta fel, akit Udvarhely vármegye 1893-ban bízott meg a vármegye történetének megírásával. De az eredetileg az 1896-os Millenniumra tervezett mű, benne a firtosi aranyak előkerülésének hiteles történetével, a szerző halála miatt csak évekkel később, 1901-ben jelenhetett meg (JAKAB–SZÁDECZKY 1901: 141–142). Így történt, hogy a kincslelettel korábban foglalkozó, arról beszámoló jóhiszemű személyek – a környékbeli szájhagyományra hagyatkozva – egyszer ide, másszor oda helyezték a lelőhelyet a Firtos nagy kiterjedésű fennsíkján (12. ábra). Az egyetlen kivétel Orbán Balázs báró (1829–1890) volt, aki *A Székelyföld leírása* első, Udvarhelyszéket bemutató, 1868-ban megjelent kötetében a lelőhelyről így írt: “A Keselyütető keletre lankásodó fennlapján, a most szántóföldekkel borított Felső tetőn, találták egy kidőlt öreg bükkfa aljában az ismeretes firtosi aranyokat, tehát nem a várnál, mint Kővári mondja” (ORBÁN 1868: 129) (13. ábra).

1959-ben Kurt Horedt (1914–1991), Székely Zoltán (1912–2000) és Molnár István (1910–1997) ásatott is a Felső-tetőn, de az általuk nyitott szelvényekben éremkincsre utaló jelenség vagy lelet nem került elő

11. ábra: A Felső-tető az 1875 előtt felvett kataszteri térképen. Székelyudvarhelyi Földhivatal. A sárga vonal jelöli a dűlőúttól északkeletre elterülő részt, ahol a Bálintoknak szántói voltak a Felső-tetőn. A zöld vonallal kerített terület volt Bálint István szántója 1831-ben (a szerző grafikája)

12. ábra: A Firtos fennsíkja a Google Earth térképén. A kincs lelőhelyének háromféle meghatározása a helyi szájhagyomány alapján: 1: A Várhely előtti lapos térség; 2: A Péterhegye és a Keselyű-tető közötti pont; 3: A Felső-tető. Az egyedül csak Nagykedei Fekete Sámuelnél olvasható "Táborhely" lelőhelymegjelölés a Várhely előtti lapos térségre vonatkozik

13. ábra: A Felső-tető a Keselyű-tetőről nézve (fotó: Sófalvi András)

14. ábra: A Felső-tetőn kutatott terület Google Earth térképére vetített tracklogja. Bacskai István hivatásos fémkereső szakember grafikáj

Somogyi Péter • Firtosváralja késő római – kora bizánci éremlelete újra felfedezett levéltári adatok tükrében 2. rész

(HORED-T-SZÉKELY–MOLNÁR 1962: 638–639, 7. ábra). Időközben a Felső-tetőn belül sikerült még Bálint István egykori szántóját is azonosítani, de a terület fémkeresővel való átkutatása 2014 áprilisában ugyancsak eredménytelen maradt (SOMOGYI 2015) (14. ábra). Az egyik szemtanú, az aranykeresést szemléletesen elbeszélő Márton József nem túlzott tehát, a találók annak idején valóban alapos munkát végeztek.

AZ ÉREMKINCS ÖSSZETÉTELE

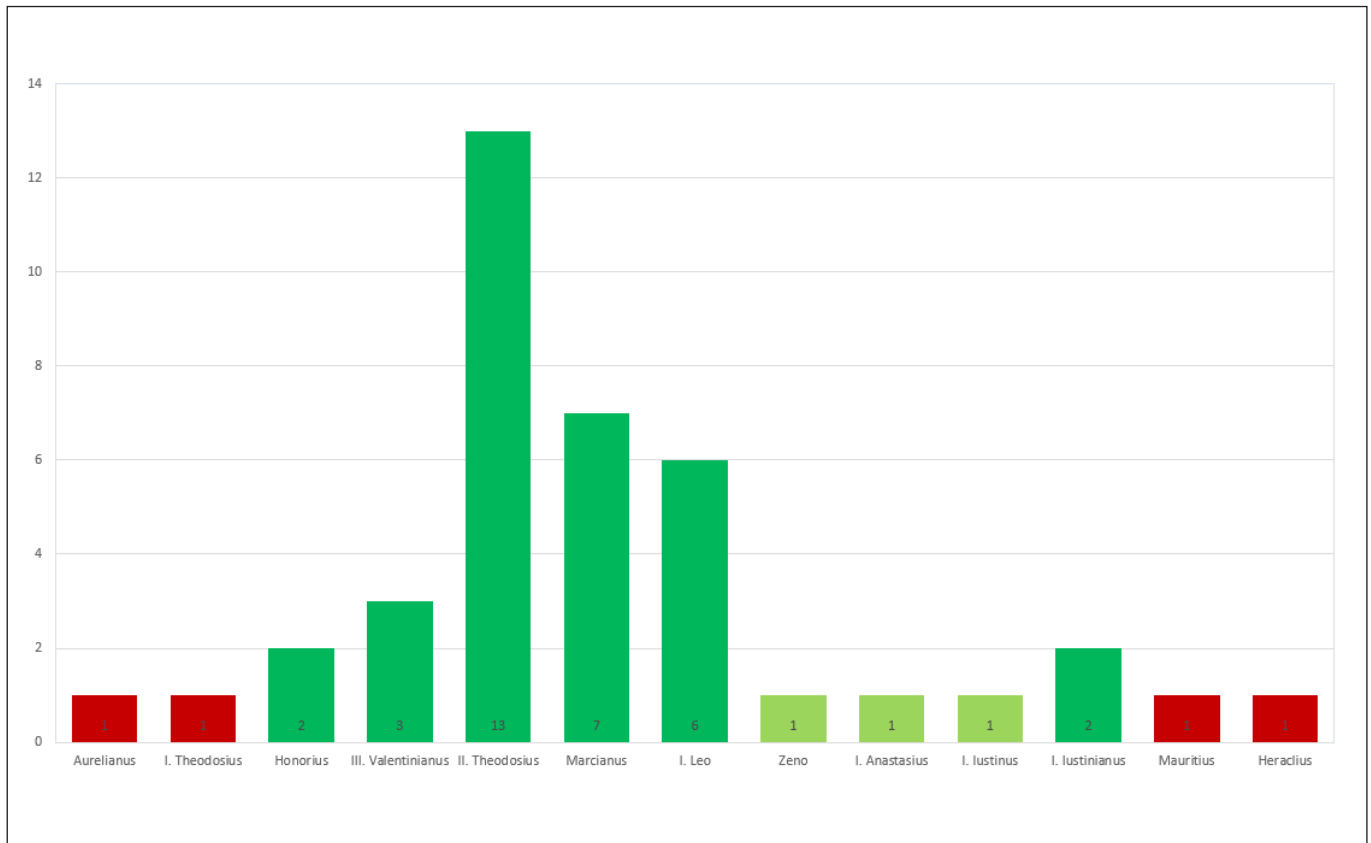
A kincslelet összetételére vonatkozó adatok magja az az 54 firtosinak mondott aranyérem, melyekről legalább az azokat verető uralkodók neve ismert² (15. ábra). Ezt kiegészíti néhány feljegyzés azokról a császárokról, akiknek pénzei a kincsben megtalálhatók voltak. Ezek között vannak kétségtelen hitelű és teljességgel hihetetlen adatok is. Előbbiekre jó példa a marosvásárhelyi Fogarasi Demeter által említett „Theodosius Császár idejébéli szép Aranyok”, utóbbira pedig a sziléziai-porosz utazó Johann Ferdinand Neigebaur (1783–1866) híradása, aki szerint a „Tirtus-Varallya” környékén talált aranypénzek között a legtöbb Aurelianus (270–275) idejéből való. Míg a vizsgálati jegyzőkönyben rögzített Fogarasi-féle tíz Theodosius arany firtosi eredete kétségtelen, addig a Neigebaur-féle adat, amely a szerzőnek Erdély „klasszikus régiségeiről” 1847-ben néhány hónap alatt sebtében összeállított és sok hibával terhelt művében található, egyértelműen a mesék birodalmába tartozik (NEIGEBEUR 1851: 256–257). Nem véletlen, hogy Theodosius – mint ma már tudjuk II. Theodosius – aranyairól 12 további személy is tudósított, míg Aurelianus római császár pénzeit a Firtoson találtak között Neigebauron kívül senki sem említi.

	az ismert adatok részletességi szintje			összesen
	érem	éremkép	uralkodó	
Honorius		1	1	2
III. Valentinianus		1		1
II. Theodosius	2	14	13	29
Marcianus	2	3		5
I. Leo	3	6		9
Zeno	1			1
I. Anastasius	1			1
I. Iustinus		1		1
I. Iustinianus	1	1	1	3
Mauritius Tiberius		1		1
Heraclius	1			1
összesen	11	28	15	54

15. ábra: Az éremkincsből származó vagy abból származónak tartott aranypénzek megoszlása a róluk ismert adatok részletességi szintje alapján (a szerző grafikája)

Általános tapasztalat, hogy a közvetett és késői hagyományozásból származó adatok megbízhatósága a rájuk vonatkozó független híradások számával arányosan növekszik. A firtosinak mondott aranyakon látható vagy valamilyen formában dokumentált uralkodókra eső, egymástól független adatközlők számának megállapítása után az adatok összesítésből kiderült, hogy Honorius (395–423) érmeiről ketten, III. Valentinianuséiról (425–455) hárman, II. Theodosiuséiról (408–450) tizenhárman, Marcianuséiról (450–457) heten, I. Leo császár (457–474) aranyairól hatan, I. Iustinianus (527–565) pénzeiről pedig ketten tudósítottak. Ezzel szemben Zeno (474–491), I. Anastasius (491–518), I. Iustinus (518–427), Mauritius Tiberius (582–602) és Heraclius (610–641) neve már csak egyetlenegy személy révén került fel a firtosi aranyakat verető uralkodók listájára (16. ábra). Míg tehát a nyugat-római császárok közül Honorius és III. Valentinianus, a kelet-római uralkodók közül pedig II. Theodosius, Marcianus és I. Leo pénzeivel már statisztikai alapon is joggal számolhatunk a firtosi leletben, addig az I. Leo után uralkodó császárok pénzeinek jelenléte bizonytalan, legalábbis statisztikailag.

² SOMOGYI 2016: 216–255: a legalább az uralkodó nevével ismeretes aranyak katalógusa az éremkincsből.

16. ábra: A legalább az uralkodók nevét feljegyző, egymástól független adatközlők száma uralkodók szerint. A színárnyalatok (sötét zöld, világos zöld, vörös) az adatok statisztikai és forráskritikai elemzéséből adódó megbízhatósági fokát jelzik (a szerző grafikája)

A Zenóval kezdődő adatok az éremgyűjtő Nagykedei Fekete Sámuelről (1803–1870) származnak, aki gyűjteménye egy részét 1868 decemberében a székelyudvarhelyi Református Kollégiumnak adományozta (FEKETE 1868: 43). Mivel az adományról készített jegyzékében Fekete azt írja, hogy ezen uralkodók egy-egy aranyát, valamint a mások által is említett II. Theodosius, Marcianus, I. Leo és I. Iustinianus pénzeit is, összesen tíz darabot, „a Firtos hegyén volt régi vár irányában Táborhely nevű most zabot termő téren a Firtosváralyaiak által szántás alkalmával világosságra került darabokból a megtalálólóktól” vette, azok firtosi eredete kétségtelennek tűnt.

Fekete Sámuel még az 1840-es évek elején, az etédi szolgabíró közbenjárására jutott három firtosi aranyhoz, melyek közül az egyiket Honorius, a másikat Theodosius, a harmadikat pedig Iustinianus neve volt olvasható. Ezekről még azt is tudjuk, hogy Honorius és Iustinianus aranya később gróf Teleki Miksa (1813–1865) révén Párizsba került, aki azokat ott sógorának, August de Gérandónak (1819–1849) ajándékozta. A harmadik, egy II. Theodosius solidus, Fekete birtokában maradt egészen 1860. augusztus 6-ig, amikor is azt az akkor Székelyudvarhelyt koncertező Reményi Ede (1828–1898) hegedűművésznek kellett ajándékoznia.³ Tehát ezen aranyak firtosi eredete, így az I. Iustinianus éremé is, kétségtelen. Arról, hogy a feltehetőleg bírósági úton összegyűjtött firtosi aranyak között I. Iustinianus pénzei is voltak, a történész Kővári László is tudott: „...legtöbb volt a Justinianus, Theodosius, Pulcheria és Marcianus korából” (KŐVÁRI 1852: 187). S mert az általa megnevezett három másik uralkodó pénzeit több független adatközlő is említi, a Iustinianus pénzeire vonatkozó adata is hitelesnek tekinthető.

Noha I. Iustinianus aranyairól a Firtoson találtak között csak ketten tudósítanak, a forráskritikai elemzés során mindkét adat megbízhatónak bizonyult. Ezen az sem változtat, hogy a Fekete Sámuel által az 1860-as évek elején vásárolt két további I. Iustinianus-féle arany – egy solidus és egy tremissis – firtosi ere-

³ Fekete Sámuel 1860. augusztus 29-én kelt levele. Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára Cluj-Napoca, Nagyajtai Kovács István hagyatéka, Kovács Istvánhoz írott levelek.

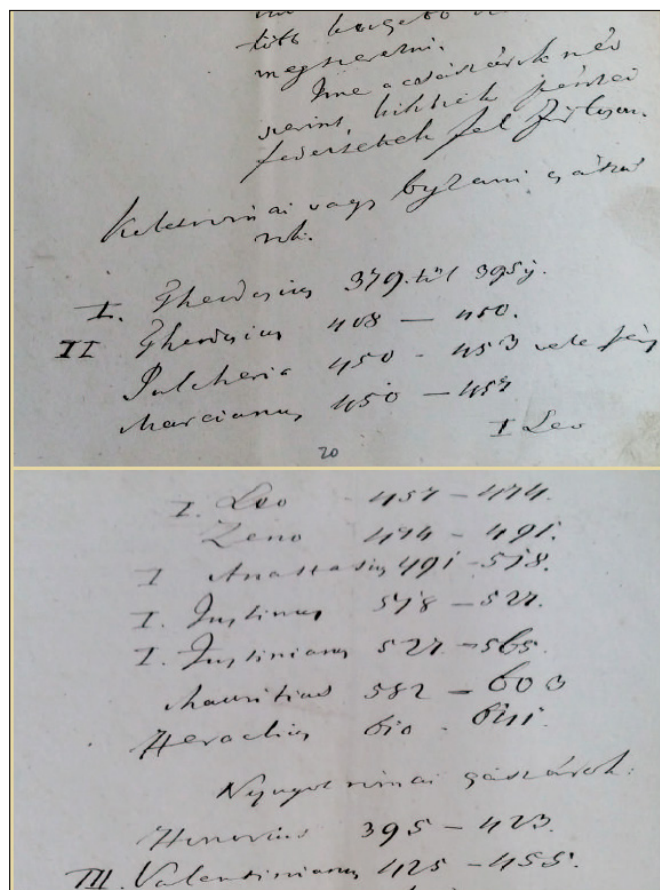

de forráskritikai módszerrel sem pro, sem kontra nem igazolható. Ugyanez áll az ugyancsak Fekete által az 1860-as években vásárolt egy-egy Zeno, I. Anastasius és I. Iustinus solidusra is. Mivel azonban a Firtoson elrejtett kincsben I. Iustinianus kori aranyak is voltak, joggal számolhatunk benne a császár előtt uralkodó Zeno, I. Anastasius és I. Iustinus pénzeivel is.

Az I. Iustinianus után uralkodó Mauritius Tiberius és Heraclius aranyaira ez a gondolatmenet természetesen nem alkalmazható. A két adat forráskritikai vizsgálata során a következőkre derült fény: az Etéden otthonos, a Firtos környékén magát jól kiismerő és Székelyudvarhelyen hivatalt viselő Fekete Sámuel 1855 tavaszától 1861 elejéig a már említett Nagyajtai Kovács István kérésére vásárolt firtosi, illetve firtosinak mondott pénzeket. A hun-székely rokonság mellett lándzsát törő Kovács ugyanis a rokonság egyik bizonyítékát a firtosi éremkincsben vélte megtalálni, ezért kérte Feketét, ...szerezne firtosi pénzeket, vagy legalább azokról hű leírásokat, megjegyzést, miképp Justinus és kivált Justinianus féle pénzek nélkül a többi kielégítő nem lenne.⁴ Fekete szerzett is, de azok eredetére, milyenségére kevés figyelmet fordított. S mert az idővel ritkává vált firtosi aranyakat méregdrágán árulták, elképzelhető, hogy Feketének firtosiként adták el Mauritius Tiberius és Heraclius egy-egy, nem firtosi eredetű solidusát. A két érem eredetét Kovács sem nagyon firtatta, sőt kapva kapott rajtuk, mert általuk bizonyítva látta, hogy a kincs a hunok, illetve az Erdélybe menekült hunok, majd hun-székelyek kezén hamozódott fel a 7. század első feléig (SOMOGYI 2016: 198). Érthető tehát, hogy Mauritius Tiberius és Heraclius nevét örömmel vette fel a firtosi aranyakat verető uralkodók közé (17. ábra). Kovács listáját azután Jakab Elek fedezte fel és vette át a firtosváralja éremkincsről írott összefoglalásába (JAKAB–SZÁDECZKY 1901: 141–142). A Jakab-Szádeczky féle *Udvarhely vármegye története* 1901-ben való megjelenése óta ez az uralkodólista lett a kincslelet összetételének hiteles forrása. Mint láttuk, alaptalanul, mert a zömében hun kori aranyból álló éremkincs valójában I. Iustinianus pénzeivel zárul.

AZ ÉREMKINCS ELREJTÉSÉNEK IDEJE ÉS A TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

A feltehetően ezernél is több aranypénz elrejtését a Firtoson a székelyudvarhelyi múzeumban őrzött, és mint kiderült, tévesen firtosinak tartott Heraclius solidus (18. ábra) verési idejéből (616–625) kiindulva a 630-as évekre helyezték. Azonban, mivel az aranyak felhalmozása I. Iustinianus arányaival befejeződött, az éremkincs elrejtésére már jóval korábban is sor kerülhetett. Amennyiben a Fekete Sámuel által az 1860-as évek elején vásárolt, 537 és 542 között vert I. Iustinianus solidus is a Firtoson talált aranyak közül való volt, akkor a kincset legkorábban már az 537 utáni években is elrejtették, legkésőbb pedig az I. Iustinianust követő II. Iustinus (565–578) uralkodása elején, mivel tőle és utódaitól való érmekeket a kincs már nem tartalmazott.

17. ábra: A Nagyajtai Kovács István által az 1868 utáni években összeállított uralkodólista. Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kolozsvár. Nagyajtai Kovács István hagyatéka. Székelyek, avarok, gepidák, hunok, rómaiak története a székelyekre vonatkozóan. UnitKtár MsU 1179, 12. kötet, 20r-20v

⁴ Nagyajtai Kovács István 1855. május 23-án kelt levele. Központi Egyetemi Könyvtár Kolozsvár, Ms. 3567, A Mikó család Levéltára, gróf Mikó Imre Leveleskönyve, 85.

18. ábra: Heraclius bizánci császár 616 és 625 között vert solidusa Nagykedei Fekete Sámuel gyűjteményéből. Fekete állításával ellentétben ez az aranypénz nem származhat az 1831 júliusában Firtosvárálján előkerült éremkincsből. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely (fotó: Zepezsaner Zsolt)

Ebben az időben, a 6. század második harmadában, Erdélyt egy keleti germán nép, a gepidák lakták, akik a Tisza vidékén és a Szerémségben megtelepedett rokonaikhoz hasonlóan az 5. század első felében a hunokat szolgálták. Ennek fejében a nyugat- és kelet-római kormányzat által a hunoknak fizetett pénzüsszegekből a gepidák vezetői is részesedtek. Azt is tudjuk, hogy a hun uralom 454-ben való összeomlása után önállóvá vált gepidák egészen I. Justinianus haláláig kaptak évpénzt Konstantinápolyból, immár saját jogon. Amint ezt a Kisselyk határában 1856-ban felfedezett, a firtosváráljaival majdnem azonos összetételű éremkincs mutatja (SOMOGYI 2009), a Nagy-Küküllő völgyében megtelepedett gepidák vezetőinek is módjában állt, hogy a még hun vazallusként szerzett Honorius, III. Valentinianus és II. Theodosius idejébeli arányaikat a már közvetlenül a gepidáknak fizetett bizánci évpénzekből is szaporítsák. Hogy az éremkincset végül is miért rejtették el, s miért pont egy járhatatlan erdő közepén emelkedő, több mint ezer méter magas hegyen, s ha már elrejtették, miért maradt ott „örökre” – ezeket a kérdéseket ma már nem lehet megválaszolni. Ha az aranyak elrejtésére mindenképpen történeti magyarázatot keresünk, akkor az adott időben és az adott helyen csak egy esemény jöhet szóba. A langobárdok és avarok 567-ben döntötték meg a gepida királyságot, és a gepidák ezt követően az avaroknak alávetve éltek. Noha eddig még nem kerültek elő olyan régészeti leletek, amelyek az avaroknak a Nagy-Küküllő völgyében való korai megtelepedésére utalnának, a korszak kutatói egyetértenek abban, hogy az ottani gepidák is avar uralom alá kerültek. A helyi gepida elit pedig nyilvánvalóan igyekezett a kezén több generáció által felhalmozódott kincseket – vagy legalábbis azok egy részét – az avarok elől biztonságba helyezni. A Kisgalambfalva határában található, egyik uralmi központjukként meghatározható magaslati telepük és a Firtos között légvonalban kevesebb mint 20 kilométer a távolság (NYÁRÁDI 2011: 328–331). Ezért könnyen lehet, hogy éppen e központ ura rejtette el aranyait a hegy szélfúttá fennsíkján.

BIBLIOGRÁFIA

BERNHARD-WALCHER, ALFRED 1999:
Der Schatzfund I von Szilágysomlyó. In: Seipel, Wilfried (Hrsg.): *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*. Wien (Kunsthistorisches Museum, Wien), 17–25.

Somogyi Péter • Firtosváralja késő római – kora bizánci éremlelete újra felfedezett levéltári adatok tükrében 2. rész

BÓNA ISTVÁN 1983:

A XIX. század nagy avar leletei. *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1982–83, 81–160.

—— 1986:

Javarézkori aranyleleteinkről. Fejezetek a magyar ősrégészet múlt század-századeleji történetéből. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18, 21–61.

FEKETE SÁMUEL, NAGYKEDEI 1868:

Régi római és görög pénzek, s érmek. Kolozsvár.

FERENCZI, SÁNDOR 1939:

Der Firtoscher Fund byzantinischer Goldmünzen. *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* 62, 59–78.

HOREDŰ, KURT – SZÉKELY, ZOLTÁN – MOLNÁR, ISTVÁN 1962:

Săpăturile de la Porumbeni Mică. *Materiale și Cercetări Arheologice* 8, 633–641.

JAKAB ELEK – SZÁDECZKY LAJOS 1901:

Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig. Budapest.

KÖVÁRI LÁSZLÓ 1852:

Erdély régiségei. 1. kötet. Pest.

MÓRA FERENC 1979:

Igazlátók (Vál. és szerk. Lengyel Dénes). Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.

NEIGEBEUR, JOHANN FERDINAND 1851:

Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Kronstadt.

NYÁRÁDI ZSOLT 2011:

Gepidák a Nagy-Küküllő felső folyásának dombközi medencéiben. In: Körösfői Zsolt (szerk.): *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában.* Molnár István Múzeum Kiadványai 3, Székelykeresztúr (Molnár István Múzeum), 321–375.

ORBÁN BALÁZS 1868:

A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. 1. kötet: *Udvarhelyszék.* Pest.

PROHÁSZKA PÉTER 2002:

A nagyszentmiklósi kincs megtalálásának és a bécsi császári és királyi Régiségtárba kerülésének története. In: Garam Éva (szerk.): *Az avarok aránya: A nagyszentmiklósi kincs* (Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása). Magyar Nemzeti Múzeum, Helikon, 47–56.

—— 2005:

Kincsek a levéltárból I. Budapest.

—— 2008:

Kincsek a levéltárból II. Budapest.

Somogyi Péter • Firtosváralja késő római – kora bizánci éremlelete újra felfedezett levéltári adatok tükrében 2. rész

SOMOGYI, PÉTER 2009:

Der Fund von Kleinschelken (Siebenbürgen, 1856) im Lichte neuentdeckter Archivdaten. In: Wołoszyn, Marcin (ed.): Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th century. Moravia Magna, Seria Polona 3, Kraków 417–448.

—— 2015:

A firtosi bizánci éremkincs le őhelyének azonosítása. *Keresztény Magvető* 121/1, 57–92

—— 2016:

Der spätromisch-frühbyzantinische Münzfund von Firtosváralja (Siebenbürgen, 1831) im Lichte neuentdeckter Archivdaten. *Acta Archaeologica Carpathica* 51, 169–255.

SZINNYEI JÓZSEF 1909:

Magyar írók élete és munkái. 13. kötet. Budapest.

AJÁNLOTT IRODALOM

FERENCZI SÁNDOR 1934:

Firtosvár aranyéremlelete. *Székelység* 4/7–8, 47–61.

JAKAB ELEK – SZÁDECZKY LAJOS 1901:

Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig. Budapest.

SOMOGYI PÉTER 2000:

Ismeretlen levéltári adatok a Firtos hegyén 1831-ben kapott bizánci aranyokról. *Hazanéző* 9/1, 4–8.

—— 2015:

A firtosi bizánci éremkincs le őhelyének azonosítása. *Keresztény Magvető* 121/1, 57–92